

BELÂĞATTA NİDÂ ÜSLÛBU

Mustafa KAYAPINAR*

ÖZET

Bu çalışmada, Arap Dili ve Belâgatinin önemli konularından kabul edilen talebî inşâ kategorisinin beş üslubundan biri olan nidâ'nın asli – hakiki anlamları ile muhtelif karineler sebebiyle bu hakiki anlamların dışına çıkarak kazandığı mecâzî anlamları sistematik olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Yedi tane edatı bulunan nidânın temel kaynaklarda on iki kadar mecâzî anlamından söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nidâ haber, inşâ, talebî inşâ, hakiki anlam, mecâzî anlam, belâgat, meânî.

THE STYLE OF NIDÂ (EXCLAMATION) IN ELOQUENCE

ABSTRACT

The purpose of this study is to systematically determine the original, real meanings of nidâ which is regarded as one of the five styles of the category of talebî inşâ, which is regarded as one of the important subjects of Arabic language and its eloquence, along with its metaphorical meanings which it has gained through intralinguistic and extralinguistic causes. Nidâ, which has as seven adverbs, is said to have twelve metaphorical meanings in basic resources.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Nidâ(exclamation), haber (constative), inşâ (performative), talebî inşâ, real meaning, metaphorical meaning, eloquence, meânî.

Talebî inşânın beş üslûbundan biri de nidâdır. Klasik belagat eserleri sözü 'doğrulanabilir ya da yalanlanabilir olması' ya da dış dünya ile irtibatı açısından haber – inşâ; İnşâyı ise içeriğinde talep(istek) olup olmamasına göre talebî – gayr-i talebî şeklinde kategorilere ayırmıştır. Nidâ, istifham, emir, nehiy, temennî ile birlikte inşânın talep ifade eden beş üslubundan biridir.

Sözlük anlamı ses, seslenmek, bağırarak olan nidâ¹ belâğat kaynaklarında genellikle 'Lafzen veya takdiren اُدْعُوا (çağırıyorum) fiili yerine geçen bir harf vasıtasıyla muhatabın konuşana yönelmesini talep' şeklinde tarif edilmiştir.² Konuşanın, talebini haberden inşâyâ dönüştürülmüş "أُنَادِي "sesleniyorum" muzari fiilinin yerine geçen nidâ harflerini kullanarak muhâtaba yöneltmesi" gibi tanımları da yapılmıştır³

1. Sarf ve Nahiv Açısından Nidâ

Nidâ edatları yedi tanedir: Bunlardan ا ve اى yakına, وا, يا, ايا, هيا, وا, اى ise uzağa seslenmek içindir⁴.

Sözün gelişinden anlaşılan bazı durumlarda edat hazfedilebilir. Sözü'n gelişinde örneğinde olduğu gibi⁵.

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fağl Muhammed b. Mukrim b. 'Alî b. Aḥmed, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrût, 1987, nidâ' md.; el-Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ*, Mu'essesetu'r-rişâle, 4. baskı, Beyrût, 1994, nidâ' md.; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir, *Muḥtârü's-Şihâh*, Mektebetu Lubnân, Beyrût, 1995, nidâ' md.

² es-Sekkâkî, İbn Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. 'Alî, *Miftâhu'l-'ulûm*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrût, 1987, s. 307; el-Ḳazvînî, *et-Telḥîş fi 'ulûmi'l-belâğâ* (Şrh.: 'Abdurrahmân el-Berḳûkî), Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1992, s. 173, 174; et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer, *Muḥtâşaru'l-ma'ânî*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul, 1326, s. 94; *el-Muḥtâşaru'l-'ala't-Telḥîş*, Matba'a-i 'Âmire, 1309, s. 220; es-Suyûtî, *el-İtḳân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, Dâru İbni Keşîr, Beyrût, 1993, II, 896; Bekrî Şeyḫ Emîn, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye fi şevbihe'l-cedîd - 'İlmu'l-beyân*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyin, Beyrût, 1990, s. 84;

³ Şeyḫ Emîn, *a.g.e.*, s. 113.

⁴ es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 307; el-Ḳazvînî, *et-Telḥîş*, s. 173, 174; et-Teftâzânî, *el-Muḥtâşar*, s. 94, *el-Muḥtâşar*, s. 220; es-Suyûtî, *el-İtḳân*, II, 896; Şeyḫ Emîn, *a.g.e.*, s. 84.

⁵ Şeyḫ Emîn, *a.g.e.*, s. 113.

Çoğu zaman nidâya emir veya nehiy eşlik eder. Genellikle önce nidâ gelir. *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ* ⁶ âyetlerinde olduğu gibi. Bazen emir-nehiy önce gelir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ* ⁷ âyetinde olduğu gibi. Bazen de haberî cümle ve ardından emir cümlesi eşlik eder. *يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبَ مَثَلٍ فَاذْكُرُوا لَهُ* ⁸ âyetindeki gibi⁹.

2. Nidâ'nın Anlamları

2.1. Hakikî Anlamı

Tanımı olan "Muhâtabın konuşana yönelmesini talep" aynı zamanda hakikî anlamıdır. Ancak edatlar arasındaki uzak ve yakın ayrımı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Zira nidâ edatları konumlandırıldıkları yakın veya uzak amaçları dışında kullanıldıklarında kısmen de olsa hakikî anlamından çıkarılmış olmaktadır. Dolayısıyla nidânın hakikî anlamı dışına çıkmasını nidâ anlam haritası içinde ve dışında olmak üzere iki kategoride anlamak gerekir. Yakın için konulmuş olan *أى* ve *أى* edatları yakın; uzak için konulmuş olan *وا*, *هيا*, *يا*, *أيا* edatları ise uzak kastedilmesi durumunda hakikî; aksi durumda ise mecâzî anlamda kullanılmış denebilir¹⁰.

2.2. Mecâzî Anlamları

Çağdaş bir araştırmacı, bu konu ile ilgili olarak, belki diğer inşâ üsluplarındaki mecâzî anlamların oluşum sürecine de açıklık kazandırabilecek nitelikteki tespitlerinde şunları kaydetmektedir:

"Bu anlamlar, yalnızca edatın türü ve şekline bağlı olarak değil, sözün içerdiği genel anlamla irtibatlı olarak da şekillenmektedir. Bu tür cümleler incelediğinde, edat hiç değişmediği halde, içinde yer aldığı cümlelerin dizimine göre anlamının değiştiği gözlemlenebilir. Öyleyse, genelde belâğatçiler gibi, edatların anlamının değiştiğini değil, ancak cümlelerin anlamına ait gölgenin edatın şeffaf yapısı üzerine düştüğünü, böylece edatın da renklendiğini, "sevgi izharı" için, iğrâ veya başka bir anlam için var olduğunu yanılığımıza neden olduğunu söyleyebiliriz. Edat, şeffaf cam

⁶ Hucurât, 1.

⁷ Nûr, 31.

⁸ Hac, 73.

⁹ es-Suyûtî, *el-İt-kân*, II, 896.

¹⁰ es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 307; el-Kazvînî, *et-Telhîş*, s. 173, 174; et-Teftâzânî, *el-Muhtasır*, s. 94, *el-Muhtasıl*, s. 94, 220; es-Suyûtî, *el-İt-kân*, II, 896; Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 84, 114.

bir levha gibidir. Onu beyaz bir cismin üzerine koyarsak beyaz görünür. Kırmızı, yeşil veya siyah cisim üzerine koyarsak o cismin rengini alır. Cam, altındaki cisimden ayrılmaz bir bütünmüş gibi görünür¹¹.

2.2.1. Nidâ Kapsamındaki Mecâzî Anlamları

Bu kullanımlarda maksat genelde, övgü ya da yergide mübâlağa veya şefkat, ilgi, sevgi gibi duyguları yansıtmaktır¹².

2.2.1.1. Yakına özgü edatla uzak nidâ kastetmek

Konuşan kişi bazen muhâtabına yakın olduğu, kendisini her an görüp işittiği halde, uzak için konulmuş یا edatıyla seslenerek, sanki onun, yanına yaklaşamayacak ölçüde şaru, mertebesi yüce biri olduğuna işaret amacı taşır.

يا من يُرَجَى للشدائد كلها ... يا من إليه المشتكى والمفرغ

“Ey! Sıkıntı ve zorlukların tamamı için ricada bulunulan, ey! Şikayet mercii ve korkulan” beytinde¹³, böyle bir durum mevcuttur. Musibetler, sıkıntılar için ricada bulunulan, kendisine yakınılan ve korkulan Allah'tır. Oysaki Allah yakındır. Hatta insan nerede ise oradadır. Fakat hitabın gereği, şairi yakarıştta edeb ve yüksek ahlak ölçülerine tâbi olmaya sevk etmiştir. Bu sebeple یا nidâ edatı ile seslenmiştir¹⁴.

2.2.1.2. Uzağa özgü edatla yakın nidâ kastetmek:

أَسْكَا نَعْمَانِ الْأَرَاكِ تَيْقُنُوا ... بِأَنْتُمْ فِي رِنْعِ قَلْبِي سَكَا نُ

“Ey Na'mâni'l- Erâki vadisinde iskan edenler! Yakînen biliniz ki siz her ne kadar zâhîren orada iseniz de bâtînen ve hakîkaten benim gönül hanemde sâkinsiniz”

Yukarıdaki beyitte¹⁵ olduğu gibi, insan uzakta ikamet eden sevdiklerine, yakın için konulmuş hemze ile seslenerek, sanki onların kendisine yakın olduklarını, seslenişini duyduklarını, hatta belki kalbinin atışlarını işittiklerini tasavvur eder.¹⁶

¹¹ Şeyh Emîn, a.g.e., s. 116, 117.

¹² Şeyh Emîn, a.g.e., s. 114.

¹³ ed-Dimyârî, *Hayâtu'l-hayavâni'l-kubrâ*, I, 42.

¹⁴ Şeyh Emîn, a.g.e., s. 114.

¹⁵ Endülüs şairlerinden İbnu'd-Dâiğ'e ait bir beyt. Tavîl bahrindedir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*?, II, 245; Mehmed Zihni, *el-Kavlul-ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telâiş ve şerheyhi ve hâşiyeti's-Seyyid*, Şirketu kutubhâne-i mertebetiyeye, İstanbul, 1304, s. 237.

¹⁶ Zihni, *el-Kavlul-ceyyid*, s. 237.

Bazen de muhâtabı küçük gördüğünü, önemsemediğini göstermek amacıyla, coğrafi, fiziksel yakınlığına rağmen, sanki kalben uzakmış gibi yakına, uzağa özgü edat kullanılarak seslenilir¹⁷:

أَيَا هَذَا أ تَطْمَعُ فِي الْمَعَالِي... وَمَا يَنْطَلِقُ بِهَا غَيْرَ الرَّجَالِ

“Ey adam, erkek olanların yapabileceği yüksek yerlere mi tamah ediyorsun?”

2.2.2. Nidâ Kapsamı Dışındaki Mecâzî Anlamları:

2.2.2.1. Zecr (الزجر)

Kelime olarak bağırarak defetmek, kovmak, engellemek, mani olmak, azarlamak, paylamak, baskı demektir.

أَفْرَادِي مَتَى الْمَتَابُ أَلَمَّا... تَصْحُ وَالشَّيْبُ فَوْقَ رَأْسِي أَلَمَّا beyti örnek olarak verilebilir¹⁸.

2.2.2.2. Tahassur-Teveccu` (التَّحْسُرُ/ التَّوَجُّعُ)

Tahassur, üzülmek, hasret çekmek, keder; teveccu ise ağrımak, sancılanmak, acıdan inlemek anlamlarındadır.

Kıyamet günü inanmayanların dilinden aktarılan وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي “Kafir der ki: Keşke toprak olsaydım!” cümlesinde¹⁹ ve Şevkî'nin Ömer Muhtâr'ı övdüğü

بَيْتِهَا السَّيْفُ الْمُحَرَّذُ بِالْقَلَا يَكْسُو السُّيُوفَ عَلَى الزَّمَانِ مَضَاءً

Mekânlara, yerleşim yerlerine nidâda benzeri bir anlam söz konusudur. Mesela,

يَا عَيْنَ ابْنِي عِنْدَ كُلِّ صَبَاحٍ ... جُودِي بِأَنْبَعَةٍ عَلَى الْجِرَاحِ

“Ey gözlerim, her sabâh vakti çokça ağla, (kocam Cerrâh) için iki çeşme göz yaşı dök” beytinde²¹ olduğu gibi²².

2.2.2.3. İgrâ (الإغراء)

Kışkırtma, ayartma, teşvik etme, sevk etme, yönlendirme anlamındadır. Yakınan, acınan, mazlumane bir şekilde yaklaşan bir kimseye söy-

¹⁷ Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁸ Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 115; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ fi'l-ma'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Maṭba'atu medreseti vâlideti 'Abbâs Pâşa el-Evvel, Kâhire, 1905, s. 90.

¹⁹ Nebe, 40.

²⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 896, 897; Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 115; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90.

²¹ Fâtuma bint el-Ehcâm el-Huzâiyye'ye ait bir beyt. Bahri kâmilidir. el-Merzûkî, Ahmed b. Muḥammed b. el-Hasan, *Şerḥu Dîvânî'l-Ḥamâse*, 1. baskı, Maṭba'atu't-terceme ve'n-neşr, 1951, s. 282; Zihni, *el-Ḳavlu'l-ceyyid*, s. 242

²² et-Teftâzânî, *el-Muḥtasar*, s. 94, *el-Muṭavvel*, s. 222.

lenen şu söz örnek olarak verilmiştir: يا مظلوم! "Ey mazlum!" Burada muhâtabı, mazlum halini ve şikâyetini artırmaya teşvik maksadı mevcuttur. Muhâtabın, konuşana "yönelmesi" zaten gerçekleşmiş bir eylemdir. Bu sebeple, maksadın "yönelme talebi" olması mümkün değildir²³.

2.2.2.4. Nudbe (النُّدْبَةُ)

Kelime olarak yas, matem, ağıt, mersiye demektir.

Mesela, يا محمد "Ey Muhammed!" nidâsında olduğu gibi. Burada sanki "gel sana müştâkım" diyerek çağırıyormuş gibidir. Ebu'l-ØAlâş el-MaØarrî'nin şu beytinde de böyle bir anlam mevcuttur²⁴:

فَوَا عَجَبًا كَمْ يَدْعِي الْفَضْلَ نَاقِصًا؟ ... وَوَا أَسْفَا كَمْ يَطْهَرُ النَّقْصُ قَاضِيًا؟²⁵

"Ey ne tuhaftır ki nice kimse mükemmeli nakıs olduğunu iddia eder; ve ne yazıktır ki nice noksan mükemmel görünür"

2.2.2.5. Taaccüb (التَّعَجُّبُ)

Kelime olarak şaşırarak, garipsemek, hayret etmek anlamlarına gelmektedir.

بِهَا يَا لَكَ مِنْ قَبْرِ بَعْمَرٍ خَلَا لَكَ الْجَوْ فَبِضَىٰ وَاصْفَرَىٰ²⁶

âyeti²⁸ örnek olarak verilmiştir²⁹.

2.2.2.6. Tedaccür-Tedelluh (التَّذَلُّعُ / التَّصَجُّرُ)

Tedaccür, kelime olarak kızgın olmak, rahatsız olmak, canı sıkılmak, memnun olmamak; tedelluh ise aşk ve sevgiden dolayı çılgına dönmek anlamındadır.

يَا مَنَازِلَ سَلْمَىٰ أَيْنَ سَلْمَاكَ

"Ey Selmâ'nın ikametgâhları! Sizin Selmâ'nız neredeler?"³⁰ ve

يَا نَاقَ جَدَىٰ فَقَدْ افْتَتَا نَاكَ ... بِي صَبْرِي وَ احْلَاسِي وَ انْسَاعِي

²³ et-Teftâzânî, *el-Muhtasır*, s. 94, *el-Muḥṭavvel*, s. 221; Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 116; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90.

²⁴ et-Teftâzânî, *el-Muḥṭavvel*, s. 222; Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 115; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90.

²⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udeba*, II, 270.

²⁶ Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 115; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90.

²⁷ et-Teftâzânî, *el-Muhtasır*, s. 94, *el-Muḥṭavvel*, s. 222.

²⁸ Yâsîn, 30.

²⁹ es-Suyûfî, *el-İtkân*, II, 896.

³⁰ Söyleyeni bilinmeyen, basit bahirli bir beyittir. Zihnî, *el-Ḳavlul-ceyyid*, s. 240.

“Ey deve! Seyir ve yürüyüşünde gayret ve sürat göster. (Zira) senin ya-
vaşlığın benim sabrımı, tahammülümü yok etti, üzerine oturduğum semeri
mahvetti”³¹ beyitleri örnek olarak verilmiştir³².

2.2.2.7. İhtisâs (الاختصاص)

Özel davranmak, ayırmak, bahşetmek, lütfetmek, tahsis etmek demektir.

رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ “Allahun rahmeti, bereketi üzerinize olsun,
ey Ehli Beyt!”³³

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا أَهْلَ الْعِصَابَةِ “Allahım bizi bağışla, ey topluluk!

أَنَا أَفْعَلُ كَذَا أَهْلُ الرَّجُلِ “Ben böyle yapıyorum, ey adam!”

نَحْنُ نَفْعَلُ كَذَا أَهْلُ الْقَوْمِ “Biz böyle yapıyoruz, ey topluluk!” cümleleri ör-
nek olarak verilmiştir. Son üç örnekteki nidâ için şu tür açıklamalar ya-
pılmıştır: “Adamlar içinden bu adama has kılarak böyle yapıyorum. Top-
luluklar içinden bu topluluğa has kılarak böyle yapıyoruz. Allahım, ka-
vimler arasında hâssaten bizi bağışla!”³⁴.

2.2.2.8. İstigâse (الاستغاثة)

Yardım isteme, imdat çağırısı, yardıma çağırma anlamlarındadır.

يا لله للمؤمنين يا لرجال ذوي الألباب من نفر... لا يبرح السفة المردي لهم دينا

“Allahum müminlere yardım et!” cümlesi örnek verilmiştir³⁵.

2.2.2.9. Tahkîr (التحقير)

Sözlükte, kötölemek, zemmetmek, kınamak, küçük görmek, al-
çaltmak, küçümsemek, hor görmek, tahkîr anlamlarına gelmektedir.

Kendisini öfkelen diren bir haber alan Utbe b. Ebu Sufyân’ın Mısır halkına hitaben söylediği! ألعين! ركبت بين أعين! یا حاملي ألام أنوف ركبت بين أعين! böyle bir anlam mevcuttur³⁸.

³¹ Ebu'l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî’nin bir beyti. Bahri basittir. Zihni, *el-Ḳavlu’l-ceyyid*, s. 241.

³² et-Teftâzânî, *el-Muḥṭavvel*, s. 222; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90.

³³ Hûd, 73.

³⁴ es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 323; et-Teftâzânî, *el-Muḥṭaşar*, s. 94; Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 116; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90, 91.

³⁵ es-Suyûfî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân, *Hem‘u’l-hevâmi‘ fi şerḥ-i cem‘i’l-cevâmi‘*, (Thk. Şemseddîn Aḥmed), Beyrût, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1998, II, 40.

³⁶ Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 115; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 90.

³⁷ el-Ḳalkaşendî, Ebu’l-‘Abbâs Şehâbeddîn Aḥmed b. ‘Alî b. Aḥmed, *Şubḥu’l-A‘şâ fi şinâ‘ati’l-inşâ‘* (Şrh. Şemseddîn Muḥammed Ḥuseyn), Dâru’l-fikr, Beyrût, 1987, I, 87.

³⁸ Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 116.

2.2.2.10. Tehabbub (التَّحَبُّبُ)

Kelime anlamı, sevgisini göstermek, kendini sevdirmek, kur yapmaktır.

Sevgi ve şefkat hissettirilmek istenen muhataba söylenen يا حبيبي (Ey sevgilim!), يا بني (Ey oğulcağızım!), يا أخي (Ey kardeşim!), يا رُوحِي (Ey ruhum!) nidâları örnek olarak verilebilir³⁹.

³⁹ Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 116.